

„POGRANICZE. STUDIA SPOŁECZNE”. KONTYNUACJA I ZMIANA

Publikowany od 1992 roku przez Instytut Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku rocznik socjologiczny pt. „Pogranicze. Studia Społeczne” miał na celu przede wszystkim stworzenie miejsca do publikacji prac socjologicznych z zakresu szeroko rozumianego pogranicza, w tym szczególnie prac dotyczących polskiego wschodniego pogranicza. Na łamach czasopisma zamieszczaliśmy nie tylko prace *stricte* związane z problematyką pogranicza, ale także inne, których cechą charakterystyczną było omawianie szerokiego spektrum problematyki społeczno-kulturowej przestrzennie i problemowo umiejscowionej na obszarach pogranicza (przegranicznych). Celem teoretycznym czasopisma były próby konstruowania teorii pogranicza i w konsekwencji tworzenie profilu naukowego czasopisma zorientowanego na badania z zakresu socjologii pogranicza jako nowej subdyscypliny socjologicznej.

Nie zamierzam w tym miejscu czynić próby przedstawienia dotychczasowego dorobku w zakresie socjologii pogranicza (jest on bardzo obszerny), ani też prezentacji własnego stanowiska w kwestii kategorii pogranicza, a także praktyki funkcjonowania socjologii pogranicza, aby w ten sposób nie ograniczać otwartości tematyki czasopisma. Wyrażam natomiast nadzieję, a nawet przekonanie, że łamy czasopisma będą miejscem do prowadzenia dalszych debat na ten temat.

Postanowiłem przedstawić krótkie wprowadzenie do kolejnego, trzynastego numeru rocznika przynajmniej z kilku powodów.

Od pierwszego przedstawienia zarysu problematyki socjologicznej czasopisma upłynęło już 15 lat, w trakcie których problematyka pogranicza stała się ważnym nurtem, polem badań socjologicznych prowadzonych nie tylko przez ośrodki socjologiczne skupione na „obwarzanku” Rzeczypospolitej, ale także w jej centrach. Stała się także przedmiotem badań przynajmniej w wymiarze europejskim. Uległa procesom instytucjonalizacji w postaci subdyscypliny socjologicznej uprawianej umownie pod nazwą socjologia pogranicza.

Pogranicze definiowane w różnych znaczeniach i perspektywach stało się przedmiotem badań także innych dyscyplin naukowych, takich jak: ekonomia, pedagogika, historia, antropologia kulturowa, architektura. Oznacza to, że problematyka z zakresu pogranicza przybrała charakter interdyscyplinarny. Powoduje to konieczność określenia specyfiki socjologicznej badań nad pograniczami i wypracowania wspólnych (zbliżonych) kategorii oraz metodologii badań interdyscyplinarnych.

Dotychczas w badaniach socjologicznych skupionych na obszarach przygranicznych po jednej lub po obu stronach granic obok kategorii pogranicze stosowano kategorię transgraniczność. Generalnie jednak tematyka badawcza stała się tak obszerna i złożona, że – moim zdaniem – do jej ogarnięcia jako całości konieczne staje się wprowadzenie nowych kategorii badawczych oraz nowych obszarów badań. Dlatego uważam, że w obrębie zainteresowań socjologii pogranicza powinno znaleźć się przynajmniej pięć kategorii teoretycznych bardzo blisko ze sobą związanych oraz kilka następnych, będących pochodnymi: Mianowicie, obok kategorii pogranicze powinna pojawić się kategoria pograniczność, a obok kategorii transgraniczność – kategoria transgranicze. Następną kategorią łączącą problematykę z zakresu pogranicza i pograniczności funkcjonującą po obu stronach granic oraz sprzyjającą lub powodującą tworzenie się transgraniczności i transgranicza jest instytucja granicy lub instytucje przejść granicznych. Badania nad granicami i przejściami granicznymi zostały już zapoczątkowane w Polsce między innymi przez W. Łukowskiego. Pojęciami pochodnymi są między innymi: naród, grupa etniczna, regionalna, wspólnota religijna, tożsamość społeczna, stosunki narodowościowe, etniczne, wielokulturowość, demokracja, ojczyzna (prywatna, lokalna, regionalna) jako ziemia i przestrzeń społeczno-kulturowa moja i mojej grupy.

W związku z tym, że moje zaktualizowane w następstwie doświadczeń badawczych stanowisko w zakresie rozumienia kategorii pogranicze przedstawiłem w odrębnej publikacji¹, pragnę w tym miejscu przynajmniej kierunkowo wyrazić swoją opinię na temat określania takich kategorii, jak: pograniczność, transgraniczność oraz transgranicze.

Jeżeli pogranicze społeczne można zdefiniować jako kategorię służącą do określenia ogółu pozostających ze sobą w trwałych kontaktach przedstawicieli dwóch lub więcej zbiorowości etniczno-kulturowych realizowanych w kontekście ich szczególnego związku z terytorium (zamieszkania lub wyobrażonym), a także rezultaty tych działań, to pograniczność może oznaczać procesy nawiązywania, utrzymywania i przemian charakteru odbywających się na pograniczach kontaktów międzykulturowych w postaci autentycznych, realizowanych dobrowolnie i masowo więzi oraz stosunków międzykulturowych, a także ich instytucjonalizację.

Mianowicie, zbyt często używając kategorii pogranicze, w zasadzie opisano współwystępowanie obok siebie, zamieszkiwanie wspólnego terytorium przez przedstawicieli dwóch lub więcej zbiorowości kulturowych przy ograniczonej odpowiedzi na pytanie o zakres autentycznie dokonujących się między wspólnie zamieszkującymi obszar pogranicza zbiorowościami etniczno-kulturowymi w sposób zorganizowany lub żywiołowy kontaktów, nadto przepływów wiedzy,

¹ A. Sadowski, *Pogranicze jako przedmiot badań socjologicznych w warunkach integracji europejskiej*, [w:] K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.), *Pogranicza i multikulturalizm w warunkach Unii Europejskiej*, Instytut Socjologii, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2004, s. 15–28.

idei, poglądów, postaw, wartości. Zakres i trwałość przepływów międzykulturowych można określić przede wszystkim w sposób empiryczny.

Wraz z poszerzaniem sfery demokracji na pograniczach, w tym szczególnie po obu stronach granic, będą narastały procesy przekraczania granic, tworzenia się transgranicznej sieci powiązań i zależności w postaci autonomicznych całości, transgranicznych centrów i peryferii, które powinny podlegać badaniom, także o charakterze socjologicznym. Bardzo lapidarnie transgraniczność określa M. Golka. Jego zdaniem, transgraniczność „jest to proces przenikania przez granice ludzi, ich wytworów, idei, wzorów życia, wartości itp.”².

Czy każde przenikanie ludzi, idei, ich wytworów można określić jako transgraniczność? Uważam, że powinny być spełnione przynajmniej trzy warunki, aby fenomen w postaci zjawisk i procesów przenikania można było określić mianem transgraniczności.

Po pierwsze, powinny to być przepływy o charakterze masowym, stabilnym (trwałym) oraz odbywające się na gruncie wytworzonego wspólnego systemu normatywnego. Po drugie, procesy przenikania granic powinny być wspierane przez społeczeństwa sąsiadujących państw. Po trzecie, mają miejsce wówczas, kiedy wytwarza się sieć organizacyjna kontaktów transgranicznych oraz określony ład organizacyjny, obejmujący szczególnie obszary nadgraniczne.

Moim zdaniem, transgraniczność jako kategoria może być stosowana autonomicznie właśnie do oznaczenia unormowanego instytucjonalnie i zorganizowanego zjawiska (procesu) masowego i trwałego przepływu (przenikania) przez granicę ludzi, ich potencjału ekonomicznego, ale także wzorów kulturowych, wartości, w połączeniu z aktywnymi działaniami na rzecz podtrzymania lub rozwoju tych kontaktów przez sąsiednie państwa i społeczeństwa. W perspektywie dłuższego funkcjonowania transgraniczności mogą wytworzyć się transgranicza.

W podstawowej mierze transgraniczność stanowi część szerszego znaczeniowo pojęcia, a mianowicie transgranicza. Transgraniczne można zdefiniować *per analogia*, wykorzystując doświadczenia zgromadzone w badaniach nad pograniczem. Mianowicie, transgraniczne stanowi na tyle zorganizowany i zinstytucjonalizowany związek usytuowanych po obu stronach granicy pogranicz, że wytworzyła się tam (po obu stronach granicy) dająca się zdefiniować empirycznie w kategoriach ekonomicznych, społecznych i kulturowych autonomiczna całość. Spoiwem konstytuującym transgraniczne jest wielość kontaktów transgranicznych, czyli dokonująca się transgraniczność.

Wydaje się, że tematyka badawcza określona mianem socjologia pogranicza będzie ważna w długiej perspektywie czasowej, niezależnie od tego, czy poszczególne granice polityczne będą zyskiwać, czy też tracić na znaczeniu. Wynika

² M. Golka, *Pogranicza – transgraniczność – transkulturowość*, [w:] L. Gołdyka (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej – kontynuacje*, Instytut Socjologii WSP w Zielonej Górze, Zielona Góra 1999, s. 20.

to przynajmniej z obserwowanych dwóch procesów społeczno-kulturowych. Z jednej strony możemy zauważyć procesy upodmiotowienia i kształtowania się (konstruowania) tożsamości kolejnych zbiorowości, wspólnot kulturowych, które szukają i będą szukać swojego miejsca w przestrzeni społeczno-kulturowej. Jest ona najczęściej już zawłaszczona lub udomowiona przez inne wspólnoty, zbiorowości najczęściej ukształtowane w państwa, w którym zajmują przeważnie pozycje dominujące i z tej perspektywy wpływające lub kształtujące charakter całego społeczeństwa. Następnie staje się widoczne, że procesy obniżania znaczenia granic politycznych i administracyjnych między narodami w różnych częściach świata nie przekładają się na proste otwieranie się granic kulturowych między narodami, wspólnotami etniczno-kulturowymi. Raczej przeciwnie, obserwujemy utrzymywanie się lub nawet tworzenie nowych granic kulturowych.

Zapraszamy na nasze łamy tych wszystkich, w tym także młodych naukowców, którzy pragną indywidualnie lub zbiorowo zmierzyć się ze złożoną problematyką pogranicz. Będziemy udostępniać łamy czasopisma także autorom prezentującym pogranicza niejako od strony białoruskiej, ukraińskiej, rosyjskiej i litewskiej, aby razem konstruować wiedzę na temat transgraniczności i transgranicz kształtujących się między Polską i krajami sąsiednimi.

Nieznacznej zmianie ulega też struktura treści oraz szata graficzna czasopisma. Obok opracowań oryginalnych, studyjnych, będziemy zamieszczać recenzje prac krajowych i zagranicznych z zakresu socjologii pogranicza, narodu, grup etnicznych, stosunków etnicznych i pokrewnych. Spis treści oraz streszczenia poszczególnych tekstów będą tłumaczone na język angielski. Wszystkie teksty są i będą poddawane podwójnym recenzjom. Pierwsza selekcja zostanie dokonana przez zespół redakcyjny, który wstępnie będzie klasyfikować teksty do druku. Następnie teksty będą przekazywane do recenzji przez zewnętrznego recenzenta lub recenzentów. Na końcu numeru umieściliśmy nasze wymagania redakcyjne względem tekstów zgłaszanych do druku.

Dotychczasowa działalność naukowo-badawcza pracowników Instytutu Socjologii na Uniwersytecie w Białymstoku jest w znacznym zakresie zorientowana na badania z zakresu socjologii pogranicza. Jej przedstawienie wymagałoby przygotowania oddzielnej publikacji. Tutaj pragnę podkreślić, że obok problematyki z zakresu socjologii pogranicza orientacja badawcza Instytutu Socjologii będzie skierowana na procesy tworzenia się społeczeństwa wielokulturowego, w tym wielokulturowego społeczeństwa regionalnego. Uwzględniając nasze dotychczasowe doświadczenia, analizując skład zespołu socjologów w Białymstoku, ukształtowaną strukturę organizacyjną Instytutu oraz fascynujący obszar badawczy, pozwalam sobie wyrazić przekonanie, że na ten temat będziemy mieli wiele do powiedzenia w przyszłości.

Zakładamy nadto, że perspektywicznym celem Instytutu będzie rozwijanie autonomicznej problematyki badawczej związanej ze wschodnim transgraniczem, skierowanej na poznanie krajów i społeczeństw wschodnich.

Teksty publikowane w numerze bieżącym w zasadzie przygotowane zostały przez młodych socjologów na podstawie ich badań własnych. Zamieszczone prace przygotowane przez pracowników i studentów z Instytutu Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku w podstawowej mierze symbolizują przynajmniej trzy formy realizowanych w Instytucie badań nad wschodnim pograniczem. Są to prace badawcze realizowane na seminariach, zakończone przygotowaniem prac magisterskich. Tym razem autorami są absolwenci socjologii z 2006 roku, będący uprzednio uczestnikami prowadzonego przeze mnie seminarium magisterskiego poświęconego procesom instytucjonalizacji zróżnicowania kulturowego mieszkańców wschodniego pogranicza (Michał Dąbrowski, Agnieszka Witosław, Alicja Zawistowska, Marcin Dąbrowski oraz Katarzyna Dmitruk).

Drugą formą są wspólne terenowe prace badawcze prowadzone przez pracowników naukowych i studentów socjologii w postaci zorganizowanych praktyk studenckich, które stanowią realizację uprzednio przygotowanego projektu badawczego. Ilustruje ją publikacja przygotowana przez Beatę Borawską, Katarzynę Niziołek oraz Radosława Poczykowskiego na podstawie badań przeprowadzonych w 2006 roku w Siemiatyczach, a poświęconych społeczno-kulturowym kontekstom tamtejszego rynku pracy, w tym szczególnie wyjazdom zarobkowym do Belgii.

Przykładem autonomicznie prowadzonych prac badawczych przez studentów skupionych w studenckich kołach naukowych Instytutu Socjologii jest przygotowane przez Magdalenę Anchimowicz, Magdalenę Chojnowską, Martę Stec oraz Iwonę Janucik oraz zamieszczone w numerze studium obejmujące białostockie osiedle Bojary w świadomości jego mieszkańców.

THE BORDERLANDS. SOCIAL STUDIES. CONTINUITY AND CHANGE

Andrzej Sadowski

Fifteen years have passed since the sociological profile of our periodical "Borderlands. Social Studies" was established. Since 1992, when the journal first appeared, borderland studies have become an important trend of theoretical investigations and sociological research carried out not only by the research centers in border regions of Poland but also by many other academic centers across the country and Europe.

Apart from sociological studies the borderlands which are defined from varied perspectives and to which varied meanings are given, became the area of research for a number of other disciplines: economics, pedagogical studies, history, cultural anthropology, arts and architecture etc. This means that borderland problems took inter- and trans-disciplinary shapes. Such situation, in turn, demands defining sociological specificity of borderland studies as well as working out common categories and approaches.

In my opinion, within the area of the sociology of borderlands there is room for at least five theoretical categories closely connected with one another as well as several others which derive from the former. Apart from the category of "borderland" we should also introduce "borderlandness", if such a neologism can be accepted. Analogically, apart from "trans-borderland" we need the category of "trans-borderlandness".

A category that connects problems of borderland and borderlandness functioning on both sides of the borders is the institution of border (boundary, frontier) and border checkpoint creating what we call the trans-border and transborderness. Derivative notions are, for example, national, ethnic and regional groups, religious community, social identity, national and ethnic relations, multiculturalism, democracy and private, local or regional homelands (Heimat) and sociocultural space of myself and that of my group.

We invite to our periodical all authors interested in borderland studies, both from Poland and other European countries. We address this invitation particularly to young scholars, willing to research these problems individually or collectively. The periodical is open to authors who represent Belarussian, Ukrainian, Russian and Lithuanian borderlands, with hope that our common efforts will broaden the knowledge on trans-borderlands shaping the reality of both Poland and its neighbours.